

ЗАПИСКИ

КОЛЛЕГИИ ВОСТОКОВЕДОВ

ПРИ АЗИАТСКОМ МУЗЕЕ

АКАДЕМИИ НАУК

Союза Советских Социалистических Республик

ТОМ V

ЛЕНИНГРАД

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК СССР

1980

Шугнанско-исмаилитская редакция „Книги Света“ (روشنائی نامه) Насир-и-Хосрова

Этот труд знаменитого персидского философа-еретика XI в. известен лишь по пяти рукописям, из которых две хранятся в Парижской национальной библиотеке, поступив туда из собрания покойного Ш. Шефера (в двух сборных рукописях, из них одна, происходящая из султанского сераля, датирована 861/1456 г., а другая, писанная в Ширазе, имеет дату 879/1474 г.);¹ третий список имеется в Лейдене, четвертый в Готе и пятый — в India Office. В 1879—1880 г. «Книгу Света» по трем последним из этих списков сводно издал и перевел стихами по-немецки Г. Эté.² В 1341—1922 г. персидское издательство «Кавиани» выпустило в Берлине «Книгу Света» вместе с «Книгой Счастья» в приложении к «Книге Путешествия» Насир-и-Хосрова, при чем в основу этого издания был положен текст, изданный Г. Эté, отпечатанный, по словам издателя, М. Ганизадэ, «с примечаниями и небольшими изменениями, которые, возможно, упомянутый ученый не принял во внимание».³ Чем, однако, руководствовался издатель, внося в текст Г. Эté изменения, и было ли это сделано по какому-либо надежному списку «Книги Света», или просто по собственному соображению, — неизвестно. Помещенные в сносках примечания, впрочем, представляют ссылки на разночтения и варианты рукописей: лейденской, готской и India Office, которые имел в виду Г. Эté.

¹ E. Blochet. Catal. de la collection des mss. orientaux arabes, persans et turcs formée par M. Ch. Schefer. Paris, 1900, pp. 88 (№ 1398) et 95 (№ 1417).

² Под названием Nāsir Chusrau's Rūšanāināma oder Buch der Erleuchtung, in Text und Übersetzung, nebst Noten und kritisch-biographischem Appendix (ZDMG, 1879-80, т. XXXIII и XXXIV).

³ سفرنامه حکیم ناصر خسرو بانضمام روشنائی نامه و سعادت نامه برلین ۱۳۴۱
«Книга Света» в этом издании занимает 36 стр. (она — с отдельной пагинацией). Приводимые слова издателя — в предисловии ко всему тому, стр. ۵. Кроме того есть тегеранское издание: دیوان قصاید و مقطعات حکیم ناصر خسرو سرمایه کتابخانه طهران
سنه ۱۳۰۴ — ۱۳۰۷.

Краткую, но очень содержательную оценку «Книги Света» в отношении времени ее составления дал Е. Броун. По его словам «одна строка в этой поэме» (155-я по изданию Г. Этё), давая дату ее сочинения, служит основанием для наиболее серьезного (да и единственного серьезного!) аргумента в пользу уже высказывавшегося взгляда, что существовали два отдельных Насир-и-Хосрова. Чтение, принятое Г. Этё, дает дату 440 г. х. (= 1048—1049 н. э.) и эту наиболее вероятную конъектуру (ибо она не встречается ни в одной известной рукописи) он поддерживает несколькими вескими доводами (ZDMG, XXXIII, SS. 646—649 и XXXIV, S. 638, п. 5). Однако дата в разных рукописях приводится по различному: лейденский список и два парижских дают 343 г. х. (= 954—955 н. э.), готская рукопись дает 420 г. х. (= 1029 н. э.) и список India Office — 323 г. х. (= 934—935 г. н. э.). Строки, дающие первые две даты, не скандируются и потому могут быть отвергнуты на почве метрики; последняя же дата совершенно не вяжется со всеми известными нам фактами, касающимися Насир-и-Хосрова, потому что совершенно определенно известно, что «Книга Путешествия» и «Диван» написаны одним и тем же автором, жизнь которого в основных чертах и в главных датах очень хорошо известна. Поскольку он родился, — как он точно определяет в «Диване» и как по смыслу выходит из текста «Книги Путешествия», — в 394 г. х. (= 1003—1004 г. н. э.), он, очевидно, не мог написать «Книгу Света» в 323 или в 343 г. х. И предположение, что существовали два поэта с одним и тем же именем Насир, с той же *кунья* — Абу-Му'ин, с тем же псевдонимом *худжжет* и с тем же отчеством, что оба они были связаны с Юмганом в Хорасане (?)¹ и оба писали стихи нравственного и диалектического содержания совершенно одинаковые по стилю, — это предположение есть гипотеза, которую всякий лишь с трудом рискнет поддерживать. Поэтому я не сомневаюсь, что остроумная конъектура Г. Этё правильна и что, как он предполагает, «Книга Света» была закончена в Каире, в праздник Байрама, в 440 г. х. (= 9 марта 1049 г. н. э.).²

¹ Юмган находится в Бадахшане и этим именем называется часть долины р. Кокча. Чтимый мазар «Шах Насир-и-Хусрау» с близ лежащим кишлаком того же имени находится в округе Джерма (о нем см. Каттаган и Бадахшан, Бурхан-од-Дин-хан-и-Кушкеки'я. Ташкент. 1926, стр. 95).

² E. Browne. A Literary History of Persia. From Firdawsi to Sa'di. London, [1920, pp. 244—245.

Нижеприводимый текст «Книги Света» происходит с Памиров, из Шугнана; он был любезно предоставлен в мое распоряжение служившим там А. В. Станишевским, за что я считаю долгом выразить ему искреннюю признательность. Этот памирский список названного произведения Насир-и-Хосрова представляет небольшую тетрадь из среднеазиатской лощеной бумаги (повидимому, кокандской), размером 6×8.4 см. В ней самый текст «Книги Света» занимает 19 листов или 38 страниц, по 13 строк на странице. Из послесловия переписчика на последней странице усматривается, что рукопись «написана рукою ничтожного раба, с головы до ног полного недостатков, Сейид-Шахзаде-Мухаммеда, сына Сейид-Фаррух-шаха, 27 Раби'-ул-Ахира, во вторник, 1327 г., соответствующего году курицы» (т. е. 18 апреля 1909 г.). Таким образом список переписан тем очень грамотным человеком в Шугнана, жителем сел. Поршинив, который когда-то переписал для меня ряд важных исмаилитских сочинений и краткую характеристику которого я дал в одной из своих работ.¹ Рукопись написана очень хорошим наста'ликом, заглавия отдельных *гофтар*'ов или глав сделаны киноварью, при чем вм. «гофтар пятый» ошибочно написано «гофтар шестой», вследствие чего все дальнейшее перечисление глав исходит из этого счета до 21 главы включительно (правильно — 20-й), после которой идет опять ошибочно обозначенная 23-я глава (вм. 21-я). Над всеми этими описками сделаны правильные поправки цифрами; в приводимом ниже тексте все это принято во внимание и исправлено. В некоторых словах переписчик ставил надстрочные и подстрочные знаки, очевидно, с целью лучшего понимания и отличия таких слов; кое-где им внесены на полях или над словами самого текста разночтения (они у меня все отмечены). В правописании допущены некоторые среднеазиатские особенности орфографии, вроде, например, отдельного написания в глаголах повелительного наклонения частицы в местной метрике дающей краткий слог. Я не считал себя вправе изменять орфографию Сейид-Шахзаде-Мухаммеда, так как она отнюдь не индивидуальная, и нижеприводимый текст «Книги Света» поэтому дается в местной орфографии.²

Обращаясь к содержанию этого текста, следует заметить, что с точки зрения поэтической формы он написан, как и все существующие его списки,

¹ Описание исмаил. рукописей, собран. А. А. Семеновым. ИРАН, 1918, стр. 2171 и сл.

² Единственно, что я исправил: это в некоторых местах заменил таджикское правописание слова جای и جا как جاء, обычным (جای), во избежание недоразумений и смешения с встречающимся словом چاه в значении достоинства, высокого положения.

тем же трехстопным *hazadj-i-maksur*¹ом, урезанным в конце на один долгий слог, с парадигмой *مفاعيلن مفاعيلن فعولن*.

В отличие от некоторых известных списков (и изданий Г. Эте и «Кавиани») в шугнанской редакции «Книги Света» совершенно отсутствует та вводная часть, которая содержит дидактические рассуждения, удачно названные А. Е. Крымским «наставительным введением».¹ Эта часть, внутренне не связанная с последующим содержанием данного труда, заключает 162 двойных стиха (*مثنوی*). Вся же «Книга Света» по критическому изданию Г. Эте (и «Кавиани») состоит из 579 таких парных стихов; исключая из этого числа 162 стиха введения, на долю основного текста придется, следовательно, 417 стихов. Шугнанская же редакция состоит (без введения) из 443 стихов, не считая двух, опущенных мною (причины этого оговорены в примечаниях к тексту); т. е. она имеет больше на 26 двойных стихов, чем текст, изданный Г. Эте (и «Кавиани»). Эти добавочные стихи, не встречающиеся в такой редакции в известных рукописях «Книги Света», в нижеприводимом тексте следующие: 27, 51, 61, 62, 63, 82, 83, 100, 116, 117, 145, 148, 171, 268, 269, 270, 271, 277, 285, 286, 292, 369, 380, 413 и 443. Среди них есть такие, которые разъясняют смысл и значение предшествующих и последующих стихов, вроде, например, 100-го стиха, трактующего о младенце, питающемся молоком матери в течение двух лет, при чем следующий 101 стих говорит о третьем годе его жизни (*سوم ساله*), когда он получает разумную душу (вм. непонятого *سوم باره* печатного текста и рукописей); или 148 стиха, смысл которого оговорен в примечании: в двух из таких добавочных стихов автор называет себя по имени (116 и 441), чего нет ни в печатном тексте, ни в известных рукописях (кроме лейденской, где есть стих, аналогичный с 116) и т. п.

Что касается отношения этой шугнанской редакции «Книги Света» к известным до сих пор ее спискам, то детальное сравнение их стихов, вариантов и разночтений дало бы небезинтересную картину наилучшего уяснения содержания и формы построения этого произведения. Однако, и недостаток времени, и поставленная определенность размера настоящей статьи, к сожалению, заставляет меня ограничиться следующим общим замечанием. Совершенно одинаковых стихов в настоящей редакции по сравнению с известными списками «Книги Света» относительно мало; то-

¹ См. его Историю Персии. Москва, т. I, № 4, стр. 466.

одно, то другое двустипшие имеет свои особенности: или изменена его первая половина, или вторая, или обе, или отдельные слова заменены другими; некоторые стихи, встречающиеся в тексте, изданном Г. Этé (и «Кавиани»), отсутствуют в настоящей редакции, будучи заменены стихами, аналогичными или вполне тождественными со стихами какой-либо из рукописей (готской, лейденской или India Office). Самая интересная при этом подробность та, что стих 419 (соответствующий 555 по изд. Г. Этé и «Кавиани») дает дату составления «Книги Света» не 440 г. х., как устанавливает Г. Этé, или какой-либо из тех годов, что встречается в вышеназванных пяти списках, а 463—1072 г., и это, применяя сюда слова Е. Броуна, не «может быть опровергнуто на почве метрики». Если последующее двустипшие, указывающее, что эта дата считается от «хиджры» Мухаммеда, аналогично со всеми подобными стихами прочих списков «Книги Света», то следующее за ним двустипшие, определяющее бывшее в этот год положение планет, в буквальном переводе значит:

(в тот год) Когда сопутствующее ему (пророку) небесное тело
вступило в созвездие Рыбы,

А Луна воцарилась в знаке Овна.

И в этом случае, как мне указал профессор астрономии, М. Ф. Субботин, под сопутствующим пророку небесным телом разумеется та планета, под которой родился Мухаммед. Специалисты, компетентные в вопросах астрономии и астрологии, несомненно, могли бы точно проверить приводимую шугнанским списком дату, приняв во внимание неизвестный мне гороскоп Мухаммеда.¹ В публикуемом списке есть, конечно, некоторые погрешности переписчика (или прежних переписчиков) в отношении метра, которые мною исправлены и оговорены в примечаниях, есть в одном месте отступление от правил просодии в последних рифмующихся словах (стих 240), попадают стихи, смысл коих мог бы иметь другую редакцию, — но все это, полагаю, не может умалить известного научного значения настоящей редакции «Книги Света».

¹ Как бы своего рода попытка астрономически точно установить дату рождения Мухаммеда, мне известен персидский апокриф индийского происхождения под названием: *فرهنگ الملوك و اسرار العجم الموسوم بجاماسب نامه من استخرجات الحكيم الخبير*. Бомбей. 1312 г., стр. стр. 16—17. В этой книжке истолковываются астрономические предсказания древнеперсидского мудреца Джамаспа.

بسم الله الرحمن الرحيم

- بنام کردگار پاک داور * که هست از فهم و فکر و عقل برتر
 همو اول همو آخر ز مبداء * نه اول بود نه آخر مرورا
 کجا اورا بچشم سر توان دید * که چشم سر تواند جان دید
 خرد حیران شدا ز کُنه صفاتش * منزّه دان ز اجسام و جهاتش
 و رأی لامکانش آشیانست * چه گویم هرچه گویم بیش از آنست 5
 بپای ما نشاید ره بریدن * بدین مرکب کجا شاید رسیدن
 بجیب عجز عظم سرفرو برد * که باشم من که آرم نام او برد
 نیارم وصف او بردن نیارم * من این سرمایه در خاطر نیارم
 زبان از یاد توحیدش برونست * که از حدّ قیاس ما فرونست

گفتار اول در بیان اعتقاد اهل تقلید

- نگویم صانع هفت و چهار اوست * ولیکن عقل را پروردگار اوست 10
 چه مقدار آفتاب و آسمانرا * بده منسوب نتوان کرد آنرا
 چرا گوئی زر و لعل و جواهر * ز سنک و آب و خاک او کرد ظاهر
 نبات از گل تو گوئی او بر آورد * نشاید اینچنین اورا صفت کرد
 که روح نامیه این کار دارد * گلی شمشاد بر سنگ او بکارد
 تو عقل و جان و حق دان سیم و زر چیست * مکن صورت پرستی پا و سر چیست 15
 دگر پاره تو گوئی صورت ما * همو ز آب منی کردست پیدا
 سپهر و عنصر و روح نما را * خدا خوانی کفرست مارا
 چه گوئی کفر و توحیدش کنی نام * خبر نا یافته ز آغاز و انجام
 بدین فهم و خرد ای مرد نادان * چرا خوانی همین خود را مسلمان
 چرا برحق از ایشان ظن ببری تو * ز ترسا و جهودان کمتری تو 20
 نگوید این سخن جز مرد گمراه * ازین گفتارها استغفر الله
 که آنجان آفرین داننده راز * ندارد در خدائی هیچ انباز

گفتار دوم اندر ابتداء عقل کل که عنت همه موجود است

- مکن در صنّع مصنوعات ره گم * ز جو جو روید و گنم ز گنم
 خداوندی جهان دانای قادر * یکی زو دان یکی زو گشت ظاهر
 مکن زایشان ازین رنگین طبایع * شد از تأثیر اجزائی طبایع 25
 زاوّل عقل کل را کرد پیدا * ورا عرش آلهی گفت دانا

گروهی علّت اولیش خوانند * گروهی آدم معنیش خوانند
در آن دریا که در عقل سفتند * هیولی دویم هم نیز گفتند
مرورا عالم جبروت نامست * که جبریل مقرب زان مقامست
ازین ره خامه یزدانش خوانند * رسول نامه قرآنش خوانند
نخست از آفرینش برگزیده * خدایش بی میانجی آفریده
هر آنچه ز آفرینش روی بنمود * مرورا و اسطه نر عالم او بود

گفتار سویم اندر ابداع نفس کل

ز عقل کل وجود نفس کل زاد * ورا حوای معنی خوند استاد
بدان گر جانت با عقل آشنا شد * که این حوا و آن آدم چرا شد
اگر معنی نامش باز دانی * ورا جمع ملائک با ز خوانی
همو شد فاعل افلاک و انجم * همو بحر محیط جان مردم
از آن آمد فروغ عقل وزرای * که زیر عرش کرسی را بود جای
همو لوح و همو کرسی یزدان * همو انسان همو هم روح انسان
مسیحا گفت ازین خواهم بدر شد * جهان از این سخن زیر و زبر شد
نکو گفت او ولی رهبان ندانست * که او فرزند عقل کل بجانست

گفتار چهارم در ایجاد افلاک و انجم

چو پیوستند عقل و نفس با هم * از ایشان زاد اجسام مجسم
مرورا جنبش اولی بُود نام * ازین جنبش زمین می یابد آرام
ازین هر یک بُود در ده مراتب * بدیگر زان یکی را گشت نائب
یکی گردون اعظم آنکه یکسر¹ * بدو گشتند هفت افلاک دینگر
شبانروزی یکی ره دور باشد * بگرداند فلک را چله با خود
خلاف گردش این هفت گردد * شبان روزی یکی ره گشت گردد
دگر چرخ ده و دو خانه باشد * ثوابت را درو کاشانه باشد
دگر گردون که دارد جای کیوان * دگر دارد ازو زاووش ایوان
دگر بهرام دارد آن دگر شید * دگر باشد بهشت آباد ناهید
دوئی دگریکی تیر و یکی ماه * ترا از حال هر نه کردم آگاه
دگر جنبش ز مشرق سوی مغرب * بُود لیکن ندارد او کواکب
ز سر حکمتش آگاه² یابد * بسوی او هر آنکس راه یابد

¹ В ркп. этот список написан в такой редакции: یکی گردون اعظم آن یکی سیر، сбоку же, в порядке исправления или другой конъектуры, написано относящееся к концу этого стиха *یکسر آنکه*. Я ввел эту поправку, потому что в таком случае и наиболее соблюдается рифма. Такая же редакция этого стиха и в печатном тексте.

² В ркп. ошибочно *آگاه* против *размера*.

گفتار پنجم در اشارت بنفوس افلاک و انجم

- گرفته هر یکی عقلی و جانی * بکار خویشتن هر یک جهانی
 یکی در ملک یزدان نیک بُنکر * که اینها ملک یزدانند یکسر
 شده حیران همه در صنع مانع * همه سرگشتگان شوق مُبدع 55
 همه نیک و بد ماهست ز ایشان * فنار اگشته کوته دست ز ایشان
 بیک دوره بگردد کُل شب و روز * همی گردند چون شمع دل افروز
 کند مارا ازین گرش اثرها * رسد باما از یشان خیر و شرها
 یکی از جاه افتد در تک چاه * یکی از چاه آید بر سری جاه
 یکی بس بی هنر مال از عدد بیشی * یکی با صد هنر درویشی دل ریشی 60
 یکی با دانش و علمست بد حال * یکی بیدانش و بی علم خوشحال
 نداند سرّ این را غیر یزدان * تو از من یاد گیر این پند میخوان
 اگر علمش بحکمت راه یابد * ز علم و حکمتش آگاه یابد
 ز حجت این سخن را یاد میدار * که در یُمگان نشسته پادشاهوار²

گفتار ششم در ظهور عناصر و طبیعت هر یک

- از ایشان گشت پیدا چار عنصر * ز من بشنو تو این معنی چون بُر 65
 پس آنگاهی هوا پس آب و پس خاک * که زاده شد ازین هر چار افلاک
 و ز ایشان گرم و خشک و سرد و ترهست * چنانچه گرم و سرد و خشک و ترهست
 چو آتش گرم و خشکشی گوهر آمد * خلاف طبع او سرد و تر³ آمد
 مزاج باد آنجا خاصیت کرد * مخالف را چو خشکی⁴ گرم را سرد
 چو سردی را بگرمی جوهر آمد * مزاج باد ز آن⁵ گرمی تر آمد 70
 شد پیدا از ایشان رنج و راحت * رسد مرهم از ایشان هم جراحات
 حکیمان این سخن گفتند باما * که این چار امتهاتند آن نه آبا
 گفتار هفتم اشارت بظهور موالید که اصل امتهاتست
 ازین چار و از آن نه ای برادر * بشد موجود سه فرزند دیگر
 چاد و پس نبات آنگاه حیوان * بهم بستند یکسر آغوشی⁶ جان
 بدریا بُر و در کان زر و گوهر * کند⁷ درویشی مردم را توانگر 75

¹ В ркп. против размера بگیرند.² В ркп. с пропуском وار پادشاهوار.³ В ркп. سرد تر.⁴ В ркп. против метра خشک.⁵ В ркп. از آن против метра.⁶ То же — آغوشی.⁷ В ркп. ошибочно کنند.

غذا و میوه و ناناست کزوی * پدید آید همی¹ خون در رک و پی
یکی گردد غذا دیگر بکاهد * که انسانی از اینجا بهره یابد
همه از بهره انسانند در کار * کشد² زیشان یکی زین و دگر بار
ستور و گوسفند و گاو و اشتر * شود زیشان همه روی زمین پر
موالیدند زبنها جسم انسان * پدید آمد درین شش گونه ایوان
80 در آئی حجتِ زیبا سخن گوی * که برنی از ملائک در سخن گوی.

گفتار هشتم اندر ظهور پیکر انسان

چه گفتند آن حکیمانِ خردمند * که تا گیرند مردم زین سخن پند
حوگفتند آن³ حکیمانِ سخن گوی * که برند از ملائک در سخن گوی
که خون ما که آن اصل حیاتست * دگر فرزند حیوان و نباتست
85 دگر باره مصفا گردد آن خون * از آن خون سفید آید ببیرون
ورا خواهند نطفه اهل معنی * که پالوده از آن خونست یعنی
از آن پس در مشیمه خون که افتاد * فگندش او ستادِ چرخ بنیاد
زحل یکماه او را تربیت کرد * دگر مه مشتری اش تقویت کرد
بشد ماهِ سویم بهرام یارش * چهارم ماه خور صورت نگارش
90 چو از خورشید تابان زندگی یافت * در آنجا قوتِ جنبندگی یافت
به پنجم مه بُود با زهره اش کار * عطارد باشدش ماه ششم یار
به هفتم ماه او را ماه باشد * به ششم زو زحل آگاه باشد
بدان زندان تنگ اندر کشاکش * بُود جایش میان آب و آتش
پس از نه ماه زاووش خجسته * برون آرد ورا زان راه بسته
95 از آن تاریک جا آید درین جا * جهان بیند خوش و خوب دل آرا
سرائی بس فراخ و مسکنِ خوش * بُود جایش میان آب و آتش
نمیداند کزین خوشتر سرا هست * که این در جنب ان تاریک جاهست
نبات آسا بُود یکچند حالش * برآید آن تر و تازه نهالش
وز آن پس همچو حیوان روزگاری * بجز خوردن ندارد هیچ کاری
100 دو سال و نیم اندر شیر مشغول * بُود در گهواره بسته مجهول
پسویم ساله ورا جانِ خردور * شود پیدا از آن گردد هنار

¹ В ркп. همین.

² В ркп. کشند против метра.

³ В ркп. چنین گفتند против размера.

گفتار نهم اشارت بروح انسان که آنرا نفس ناطقه گویند

- چو خورا می ندانی کیستی تو * بوبین تادر جهان برچیستی¹
 توئی یا او بگو آخر چه نامی * تنی 'یا جان بگو آخر کدامی
 تو این ریش و سر و سبلت که بینی * تو پنداری که اینی و نه آنی
 105 طلسم و بند و زندان تو هست این * بر و چشم خرد بُگشای و خود بین
 تو صورت نیستی معنی طلب کن * نظر در جسم و جانِ بو العجب کن
 زهی نادان که خود را جسم خوانی * رها کن این سخن زیرا که جانی
 کدامین جان نه این جانِ طبیعی * نکو بُنگر که چیزی بس بدیعی
 توئی جانِ سخن گوئی حقیقی * که باروح القُدف دایم رفیقی
 110 زجا و از جهت هستی منزه * بوبین تو کیستی انصافی خود ده
 نگر تا در گمان زینجا نیفتی * قدم بفشار تا از پا نیفتی
 صفتهایت صفتهای خدائست * ترا این روشنی از روشنائیست
 همی! بخشد ولی چیزی نکاهد * ترا داد و² دهد هر گه که خواهد
 ز نور او تو هستی همچو پرتو * و جو در خود بینداز و تو او شو
 115 حجابت دور داری گه بجوئی * حجاب از پیش برد اری تو اوئی
 اگر دعوی کنی حقاً که جایست * بمعنی ناصر خسرو خدایست
 دنیا تا بعقبا نیست بسیار * ولی در ره و جو در تُست دیوار

گفتار دهم اشارت بمبدء و معاد

- دگر باره ازین ویرانه گاخن * گر آئی شو بآن آباد گلشن
 بدان ره کامدستی باز گردی * ولی باید که نیکو ساز کردی
 120 که در هر منزلی مشکل سؤالی * کنند او را ز دیگر گونه حالی
 اگر دارد جوابی یا سؤالی * در آئی در سرائی بیزوالشی
 وگرنه اندرین منزل بمانی * نخستین منزل اندر گل بمانی
 بدین سان میروی منزل بمنزل * دلت سوی دل آید گل سوی گل
 از اینجا گر دلت کامل شود باز * رسی اندر بهشت و نعمت و ناز
 125 اگر در باز گشتن نا تمام است * در آتش کو بسوزد آنچه خام است
 همین است اعتقاد تا قیامت * اگر چه از خران بینم ملامت
 بهشت و دوزخ و دیگر ازین نیست * خرد داند که بالاتر ازین نیست

¹ В ркп. точно таким же, стихом, повидимому ошибочно, оканчивалась предшествующая глава, где я его опустил.

² В ркп. او داد.

گفتار یازدهم اشارت بعرض و جوهر

- هر آنچه هست از اعلا با سفل * دو چیز آمد ز آخر تا باوّل
یکی اعراض و آن دیگر جواهر * چنین گفتند استادان ما هر
130 جواهر باشد آن کوهست دائم * بذات خویشتن پیوسته قائم
عرض قایم بذات جوهر آمد * خردرا این سخنها باور آمد
بُود دوم عرض بیشک فنا را * ولی جوهر بود بیشک بقارا
بُود فرع و عرض هم اصل جوهر * همه عالم توهستی ای برادر
عرض جنم است و از جان جوهری تو * از آن بر هر دو عالم سروری تو
135 خردمندان عالم را بجوایند * ازین معنی جز این هر دو نجویند
ترا برهر دو گیتی برگزیدند * از آن برهر دو عالم آفریدند
مسخر کن هم این را و هم آنرا * حقیقت کن یقین را و گمانرا
بدان این را و آنرا نیک بشناس * بودین توجسم و جانرا نیک بشناس

گفتار دوازدهم اشارت بحواس خسته ظاهر

- ترا این خانه شش ره گذر شد * ازین عالم ترا این پنج در شد
140 گشاده هر دری در بوستانی * که از هر در درآید کاروانی
یکی چشم ست گویندش عجائب * شود از دیده راه تونائب
دگرگوش¹ که شه راهی کلام است * دلترا زین معانی پس تمام است
دگر بینی ذوق از گل پذیرد * دماغ و دل ز بویش ذوق گیرد
ذوق و لمس نیزت هست بهره * چو از نرمی بیاید دست بهره
145 چه از آوازه مرغان گفتار * خبر آرند برجانت زاسرار

گفتار سیزدهم اشارت بحواس خسته باطن

- حواس ظاهرست و پنج باطن * بُود پنج؛ دگر ای یار مُحسن
خیال و فهم و وهم و حفظ بُنگر * که حس مشترک خوانند یکسر
دگر نطق که چون آید بکردار * ز نطق طالبان کردند هشیار²
خطا بینند باز این پنج گانه * توانی راست بین کن تو و گرنه
150 اگرچه اندرین خانه غریبی * ازین هر پنج درها بانصیبی

¹ В ркп. ошибочно, против размера, گوش است.

² Такой точно стих в ркп. помещен, несомненно ошибочно, после 142-го стиха; я его опустил там, как не относящийся к содержанию XII раздела, трактующего о внешних чувствах. Этот стих отсутствует и в печатных изданиях, и в известных до сего рукописях. Между тем, как он называет *пятое* скрытое чувство (дар слова), итог же всем им подводит следующий, 149-й стих, без этого 147-го стиха непонятный.

ریاضت کشی مرین را راست بین کن * پس آنگاهی گمانت را یقین کن
چو آنها راست بین کردند ز این پس * ترا سرمایه این اندر جهان بس
گشاده گردد آنکه چشم بینش * که بینی ماورای آفرینش

گفتار چاردهم اشارت بشرف انسان و علم و عمل او

- درختست این جهان و میوه مائیم * که خرّم بر درخت او بر آئیم
155 دگر هستند همچون برگ و ما بر * طفیل ما شدند اینها سراسر
شرف دارد درخت از میوه داری * که باشد کو ندارد هیچ باری
زبوی و لذّت¹ خوش میوه هارا * شرف دارد جهان کز عقل مارا
نیابد مرد جاهل از جهان کام * ندارد طعم و لذّت میوه خام
مشو چون میوه های نارسیده * سقط هر گز نباشد برگزیده
160 سقط باشد درین باغ آنچه خامند * حکیمان میوه های خوش طعمند
درختی کان لطیف و میوه دارست * مرورا باغبان پروردگارست
نخواهد میوه جز ترش و شیرین * بیندازد سقطهای بد آئین
سقط خوار است خواری را رها کن * تمام جسم خود را پر بها کن
هر آن میوه که نبُود² طعم و بویش * نباشد باغبان در جستجویش
165 ترا لذّت ز علم و از عمل بوی * کمالیت ز علم و از عمل جوی
اگر از چشمه معنی خوری آب * شوی از باغ جنت میوه ناب
اگر باشی سقط در خوارمانی * معذب در بلای جاودانی
نباشی در خور خان شهنشاه * چو خاک و خوارمانی در سری راه
باتش همچو چوب خشک مانی * اگر چشم خرد را باز دوزی
170 اگر خواهی که یابی دانش و هوش * مکن این پند حجت را فراموش
بگلی کوش تا خود را شناسی * ز خرد هم نیک و هم بد را شناسی

گفتار پانزدهم اشارت ببقای انسان و شرف کمال او

- بنی آدم گروهی بس لطیف اند * حقیقت هم شریفند و کثیف اند
تن از خاکند و جان از جوهر پاک * شرف دارند برخاصان افلاک
هم از عقلند و هم از نفس و اجسام * ز چار و سه که اوّل بُرکمش نام
175 همه از ذات ایشان گشته حاصل * گِلش ظلمانی و نورانیش دل
مرین را عالم صغراش خوانند * مرانرا عالم کبراش خوانند

¹ زبوی لذت.

² نبود ز کپی. зачеркнуто باشد и сверху написано.

- پس و پیش و نهان و آشکار اوست * شناسای خود و پروردگار اوست
 شد بر آفرینش چله سالار * بمعنی هم جهان و هم جهاندار
 همه هم مُحَدَّثند و هم قدیمند * همه هم حاکمند و هم حکیمند
 180 همه دارند استعداد هر شی * بمعنی و بصورت میت و حی
 اگر چه افریده زان اویند * ز خود هر لحظه چیزی هم بگویند
 چنین اند انبیاء و اولیاشان * نیرزد ملکِ عالم خای پاشان
 و زایشانند مشّتِ ناکس و خام¹ * که عاقل دیو مردم خاندش نام
 بفعل ابلیس و صورت همچو آدم * بصد پایه ز اسپ و گاو² و خرکم
 185 بصورت زنده لیکن جان ندارند * اگر دارند جان جانان ندارند
 بلی هستند این مشّتِ پریشان * مدار این جهان باشد بر ایشان
 ز بیجانی دل بیدارشان نه * بجز آنکار خاصان کارشان نه
 و لیکن هیچ نَتوان فرق کردن * ز شیطانِ لعین در زرق کردن
 تن است و جان منزه آدمی را * ازو در یافته بیش و کمی را
 190 دلی آنکو مُرّی گشته جان را * بیاید او بقای جاودانرا
 مقامی او در آنجا نار و نور است * که آنجا راحت آبادِ سرور است
 و گر باروح گیرد آشنائی * رسد در دارِ ملکِ روشنائی
 اگر شد در هوائی تن گرفتار * توانکس را بجز شیطان مپندار
 چو گاو و³ خر بخورد و خواب خرسند * طبیعت پای جانش را شده بند
 195 از آن در پایۀ حیوان بماند * ز غفلت خوار و سرگردان بماند
 بکوش ای هوست تا سرگردان نباشی * بظلمت خوار و سرگردان نباشی

گفتار شانزدهم اشارت بعرفت نفس

- بدان خود را اگر خود را بدانی * ز خود هم نیک و هم بد را بدانی
 شناسای وجودِ خویشتن شو * پس آنکه سرفرازِ انجمن شو
 بدانی قدر خود زیرا چنینی * ز خود بینی حذر کن تا چه بینی
 200 چو دانستی همه دانسته باشی * چو دانستی ز هر یک رسته باشی
 برو بُکُسل ز لذاتِ بهیمی * اگر جویای آن خرمِ نعیمی
 ترا نه چرخ و هفت اختر غلامست * تو شاگردیستی حیف تمام است
 چو مردان باش ترکِ خواب و خور کن * چو سیاحان یکی در خود سفر کن
 چه باشد خواب و خور کار بهایم * بمطلوباتِ جانت گشته قایم

¹ В ркп. خام.

² В ркп. گاوخرکم.

³ В ркп. против размера.

- 205 بوبین تا درجهان بر چه شگفتی * ولی بیدار شو تا چند خسپی
 درین زندان تو از بهر چرائی * تنگتر کن بوبین تو از کجائی
 چو ابراهیم آذبت شکن شو * قفس بشکن به برج خویشتن شو
 دریغ آید که مهمل میگذاری * تو زین سان آفرین بهر چه کاری
 ملک خدمتگر شیطان دریغ است * فلک فرمان بر ربان دریغ است
 210 خطا باشد که قارون عور باشد * چرا باشد که عیسی کور باشد
 بگش آن ازدها فارغ شو از رنج * توداری ازدهائی بر سر گنج
 ز گنج بیگران بی بهره باشی * اگر قوتش دهی بی بهره باشی
 طلسم آرائی و از گنج غافل * تو در خوابی کجا آئی بمنزل
 بکشی رنجی و از خود رنج بردار * سبک بشکن طلسم و گنج بردار
 215 رفیق خویشتن هم خویشتن باش * تو عزلت جوی و دور از انجمن باش
 یکی مرغست خوانندش بسی مرغ * ز عزلت شاه مرغان گشت سیموغ
 که باشد بهتر از تو با تو همدم * بُود راز تو کسرا چون تو محرم
 اگر خواهی که خوانندت یگانه * برو دامن کش از خلق زمانه
 قدم بر تارک این هردو برزن * منه بر جان خود بار زر و زن
 220 بریدن بهترست از خویشی و پیوند * بکارت می نباید خویشی و فززند
 میازار این دو کس را ای برادر * پدر دان عقل را و نفس مادر
 یقین اندر بلا و رنج مانعی * اگر در بند جاه و گنج مانعی
 دل از این بندها آزاد کردن * ز جاه و گنج بگذر مچو مردان
 شب تجرید را اصلش چو فجر است * گل و صلش میان خار هجر است
 225 بترک سربکن تا یاریابی * اگر خواهی که وصل یاریابی
 کجا یابی ندیم و همو ثاقش * تو خرم تانشینی در فراقش
 بترک سربکن گر اصل خواهی * هوس بازی مکن گر وصل خواهی
 یکی دل با دو دلبر نیاید * دوسودا در یکی سر در نیاید
 نباشد پرتو رویش مقول * تو گوگرد زنی گامی باؤل

گفتار هفدهم اشارت در عزلت و انصاف

- 230 ازین یاران جدائی بایدت جست * درین زندان رفیقی چند با تست
 چهارم حقد و پنجم شهوة و ناز * اول بخل و دویم خشم و سویم آز
 ازین یاران خلل بُگرفت کارت * ششم کبر و حسد هر هفت یارت
 بزرگان و¹ رفیق نامور جوی * ازینها بُگسل و یاری دگر جوی

¹ В ркп. против размера رفیق بزرگان.

تواضع پس کرم و آنکه قناعت * کم آزاری و پس پرهیز و طاعت
 235- دگر حکمت اگر هستی خردمند * گیسل زینها و با آنها به پیوند
 ترا این نیکخواه آنست بدخواه * تو در ملکی وجود خویشتن شاه
 نکوخواهان خود را یاورى کن * ز بد خواهان خود را برى کن
 اگر زیشان شوی بر خود خدیوی * اگر ز آنسان شوی رو رو که دیوی

گفتار هژدهم در اشارت بر اخلاق ذمیمه

تو کوری و ترا رهبر دلیل است * چه باشد بی دلیل اعمی دلیل است
 240- چه خوش گفتند استادان ماهر * سخنهای خوش اندر گوش جان گیر
 هر آنکس را که باشد راهبر بوم * نبیند جز بویرانه پیر بوم
 مشوباناکسان زنهار یاری * مزین در پای خود زنهار خواری
 پیرهیز ای برادر¹ از لئمان * بنا کن خانه در کوی کریمان
 به نیکان نیک باش و با کسان کسی * ز دو نان دور باش و با خسان خسی
 245- ازین بیدانشان بگذر حریفی * حریفی را طلب کن گر ظرفی
 بُود بازبرکان زندان گلستان * چه بستانست باناهل زندان
 ز پستان و حریفی جنس مگریز * ز زندان و ز ناهلان پیرهیز
 اگر دانا بُود خصم تو بهتر * که با نادان شوی یار ای برادر
 نیاید دشمنی از مرد عاقل * نشاید دوستی را مرد جاهل
 250- رفیقی من درین منزل ندیدم * حقیقت دوستی یکدل ندیدم
 ازین مشیت رفیقان ربائی * بریدن بهترست از آشنائی
 همه یار تو از بهر تراشند * پی لقمه هوا خواو تو باشند
 ز تو جویند در دولت معاونت * گریزند از بر تو روز محنت
 غریباتا که داری زر و دینار * چو دینارت نماد آنکه شوی خوار
 255- چو مالت کاست از بهرت بکهند * زیانت بهر سود خویش خواهند
 سبک روحی بُود یار گران جان * چه کار افتاده هستی پس گریزان
 چه جوئی دوستانی چون زهره² * که نگشایند از کارت گهره³
 بسر دو گرم درکارت نیایند * چه سرما را و گرما را نشایند
 کسی را مرد عاقل دوست خواند * که او در نیک و بد یکسان نماید³

¹ В ркп. описка брата.

² В ркп. против размера я исправил этот стих соответственно печатного текста.

³ В ркп. сбоку приведена другая редакция этого стиха: «که او در نیک و بد با دوست که او در نیک و بد یکسان نماید» (как в печатных изданиях).

- مجا بر دوست راز دل بیپوشد * بکار دوستان یکدل بکوشد :260
 فرو بندد کمر در مهربانی * برای دوست خواهد جان فشانی
 جدا از خود نخواهد دوستانرا * کند یکرنگ دل را و زبانرا
 دو دانا چونکه باهم یار باشند * همیشه محرم اسرار باشند
 دروغ و فحش و هزین می نگویند * می آزار یکدیگر نجویند
 دو نادان چونکه باشند یار و همدم¹ * بناگاه² دشمنی جویند باهم :265
 نخیزد دشمنی الا زهزبان * تو با هزبان زبان خود مگردان
 ز نادان دوستی الا که جوید * که دشمن را کسی چون دوست گوید
 درین زندان وفاداری ندیدم * کسی که دید یا باری ندیدم
 مگر در عهدِ ما رسم وفا نیست * که در صد مدعی یکجو وفا نیست
 بسی یاران جانِ افزا گرفتم * وز ایشان در وفا پیمان شکستم :270
 بدعوی آشنایها نمودند * باندد نکته از ما خشودند
 نباشد دوست جز آئینه دوست * بجان دل همه این و همه اوست
 بهم دانا و نادان چون بُود خوش * کجا دمسار باشد آب و آتشی
 مکن هزل و دروغ فحش پیشه * مزن در پای خود زهار تیشه
 هر آنکس را که گفتارش دروغست * ز نور عقل و ایمان بی فروغست :275
 گر آنکس را که باشد فحش گفتار * نیابد نزد مردان قدر و مقدار
 سخن گوئی که هزل آلوده باشد * نه آتش بلکه آتش توده باشد
 طبیعت هزل جوید لیک جان جد * فشاید هر دو را هم نیک و هم بد
 اگر شاهی ببرد هزل³ آبرو بیت * اگر ماهی کند چون خاک کویت
 سخن کزوی خرد را افتخار است * ز فحش و هزل و کذبش سخت عار است :280
 بمیرد جان ازین هزل از همه روز * ز جد گردد همه طبع دل افروز
 رها کن ظلم و داد و عدل بُگزین * که باشد بیگمان بیداد بیدین
 بخان⁴ و مان مردم چند کوشی * می نامتفق تاچند نوشی
 چه خراهی زین سرائی آخرت برد * بجزده گز کفن را کی توان برد
 بدان گرچه وزیر و یا شهنشاه * دوگز کرباس با نه خشت همراه :285
 اگر ملکت ز ماهی تا بماهست * ترا آخر درین دروازه راهست

¹ В ркп. сначала было, видимо, ошибочно написано باشند با هم یار باشند
 ,затем исправлено, как приведено.

² В ркп. ошибочно, противно размера, بناگاه.

³ В ркп. описка — زل.

⁴ В ркп. بخوان.

- مکن شوخی بدار از خویشتن شرم * سگان باشند بدخواه و بدآزم
 مشو غمّاز کس نزدیک شاهان * بترس آخر زآه بیگناهان
 مکن بُهتان بترس از روز محشر * که آنجا باز پرسند از تو یکسر
 290 مکن باور سخنهاى شنیده * شنیده‌گی بُود مانند دیده
 اگر با دیده نادیده مشنو * تو برهان جوی و بر تقلید مگرو
 نه پس کارست آخر ناشنیده * محدث را نشاید برگزیده
 چه جوئی کاین روایت میکند آن * زکبیر از خالد و خالد زسلمان
 درین پرتو نخراهد زبن گشودن * بمعنی خواهدت زبن رخ نمودن
 295 سراسر پرز تمثالست و تمثیل * تو زو تفسیر خواندستی نه تأویل
 صدف دیدی نکردی یارِ گوهر * عَرَض دیدی نکردی یارِ جوهر
 طلب کن اصل و برهان و دلائل * کنز و روشن شود علم مرا حل
 بپاید شد باندک مایه راضی * که دادی یارِ قولِ اهلِ ماضی
 اگر یاری که تا ایشان چه گفتند * بدل یاقوت یا حز مهره سفتند
 300 زهی جاهل که عالم نامداری * تو این علم از برای دام داری
 شدی عالم بکردی نام سالوس * خرد بر عقل تو میدارد افسوس
 روانت بیخبر ماند از حقائق * ترا فردوسِ اعلانیست لائق
 دلیل و حجت و چون و چرا کن * نخستین مرتبت فوقِ سماء کن
 ندارد هیچ سود از گفتگویت * چه چیزى نیست اندر جستجویت
 305 سخن کم گوی و کم کن این مقالات * مقامات اصل داری و مقالات
 چنان دان گر هزاران سال توئی * که هرگز ره نیابی گر بجوئی
 نخستین گوشها تا چند گفتن * حجاب از پیشی بر بایند گرفتن
 تو فرخاری و مطلوبت بنوشاد * از آنجا چند داری بانگ و فریاد

گفتار نوزدهم اندر خاموشی

- نگهبان سرت گشت است اسرار * اگر سر بایدت سر را نگه دار
 310 زبان بر بسته بهتر بر نهفته * نماند سر چو شد اسرار گفته
 سرت را در زبان بیمِ هلاکست * از آن در سر خرد اندیشه ناکست
 بترس از جهل گر¹ جانت فرازست * که دست جهل بس محکم در ازست
 مگوبا جاهلان اسرار یزدان * کجا دانند دیوان قدر قرآن
 نگوید راز هر کویت نخبزد * مگر پیش حکیم مرد موبد

¹ В ркп. ошибочно, в нарушение метра, اگر.

- بقدر عقل هر کس گوی باوئی * مده گر عاقلی دیوانه را مئی 315
 عوام الناس مردم همچو دیونند * از انرا در خروش و در غریونند
 مگو اسرار با دجال مغرور * که باشد پای جانت همچو منصور
 چو یابی محرمی با او بکن فاش * و لیکن راز پنهان کن ز اوباش
 سخنهای مرا خوانند و دانند * ز چشم بیخرد پوشیده مانند
 چه بکست این سخن مستور بهتر * ز نا محرم جمالش دور بهتر 320
 چشم ناکسان رویش نیرزد * بجز اهل خرد رویش نیرزد
 خرد جاهل نیرزد زین زربین * سر در بان بتاج گوهر آگین
 بلی خسرو نشاید تاج فغفور * نیرزد تاج شاهی بر سرگور
 نگوید با خرد با بیخرد راز * بگنجشکان نشاید طعمه باز
 کلامت راز نا اهلان پرهیز * تو تا باشی بناهلان میامیز 325
 نباید شد بمال و جاه مغرور * چو مرگ آید نه دربان و نه فغفور
 مکن تکیه باقبال زمانه * که با اوکس نماند جاودانه
 ازین معشوق هرجائی چه آید * که او دائم وفا باکس ندراد
 اگر جانت زبون ازمال و جاهست * ترا آخر درین دروازه راهست
 مده دل این عروسی بیوفارا * خسی شوهر کش دین دغارا 330
 مشو غره بدین عمر دو روزه * بخان مردمان مکشای روزه
 که ناکس را امید زنده ماند * که دایم مهر او در دل نشاید
 مگر در سر نداری ای پسر هوش¹ * که جوئی مهربانی زین پدر کش
 نخواهد تخت و تاج و زر بدایم² * نماند گوهر و لعل و زر و سیم
 بناگه بگذری و درگذاری * سراسر دشمن خود را گذاری 335
 ز مال و ملک خود بردار کامی * ز نیکو سیرتان بگذار نامی
 اگر درای بخور ورنه مخور غم * که بسیار است بر خوردار از کم
 نصیب خویشی بردار از دو گیتی * بدل از هیچ مگذار از دو گیتی
 مکن با چهل ز نسان تیهره رائی * که اینت دست ندهد تابرائی
 نماند هرچه او از دست ماند * نماند هر که او را بر فشاند 340
 بجز از آمدن هرگز میندیشی * که تا فردا چه آید مر ترا پیش

گفتار بیستم از عزلت و انصاف

- خنک زاوش خوش بهرام و ناهید * که ایشان بر فلک هستند جاوید
 خجسته ماه و مهر و تیهره کیوان * که دایم بر فلک هستند گردان

¹ В ркп. هوش.

² В ркп. против размера.

- 345 نباید¹ نخت سرگردان که مائیم * بمرگ و زندگی اندر بلائیم
 بلای مرگ و اندوه قیامت * خمیده گشت مارا سر و قامت
 بلای کیش (و) اندوه سر و ریش * همه ساله کشیدم رنج و تشویش
 کجا رفتند آن یاران دمساز * بما نامد از آن یاران خبر باز
 نیامد باز² آن خود رفته‌گان کس * نشد پیدا از آن خود رفته‌گان کس
 برفتند و قفس در هم شکستند * ز دست مرگ و بیم غصه رستند
 350 هر آن خشتی که بالین شهانست * بدان کان از سر گردن کشانست
 چو مردم دانه را دادند بر خاک * بسوی خاک رفتند آنگهی پاک
 فلک بر خود کم و یا بیش گردد * همیشه بر مراد خویش گردد
 بکام ما نباشد هیچ کاری * که مارانیست بر خود اختیاری
 همان بهتر که دایم شاد باشیم * که از هر درد و غم آزاد باشیم
 355 هر آن کز گرش این چرخ واژون * رسد بر ما نباید بود مخزون
 چه خواهد کرد ازینها بیگمان بود * ندارد خوردن تیمار و غم سود
 ولیکن شادی و غم هر دو روز است * نه اندوهی امید دلفروز است
 چو این آمد چه امید و چه چاره * چه باید کرد با سیر ستاره

گفتار بیست و یکم اندر اشارت بیوفائی دنیا

- 360 جهانی جادویی باریو و رنگی * گهی رومیش بینم گاه زنگی
 برنگی لعبتی دلخواه مانی * که تو دیوسته بر یکسان نمانی
 بر آئی هر زمان یک‌رنگ دیگر * بر آئی هر نفس آهنگ دیگر
 چه معشوقی حریفی دلباشی * که مشکین نافه زربن قبائی
 نگویم چیستی انصاف الحق * بتوسن کثره مانند ابلق
 بزیر پای کردی عمر مارا * چه باید کرد با تو جز مدارا
 365 یکی طایف زنگاری نگاری * نداری جز که عمر ما شکاری
 تو آئی ملک گیتی خورد بخسرو * کهن کردی بزرگانرا و خود نو
 نیاساید به کسی آسوده از تو * نه خود سائی و ما فرسوده از تو
 نشاید بود هرگز از وی ایمن * جفاها از تو دایم دید ساکن
 اگر از خویش بشنودی تو ای دوست * یقین میدانکه این خوشنودی اوست
 370 ز دل مگذار حجت شاعر برا * که کردی آشکارا ساحری را
 سخنهایت همه سحر حلال است * بسی صافی تر از آب زلال است

¹ В ркп. диакритические точки отсутствуют.

² В ркп. против метра,

- حلی اوزا نباشد باطمع قدر * که زبرابر ندهد روشنی بدر
 ببر با درگهی شاه و وزیرش * باصلاح وزیران کن پذیرش
 نه بیند دیده زینسان شعر دلبد * که باشد حکمت او زیور و بند
 بهایش هست ملک جاودانی * تو مغرورش بسیم و زرکانی 375
 خرد در مدح نا اهلان بخندد * کسی در گردن خرد زربندد
 چرا چینی نیالائی بکوئی * که بدهد هر دو کوئی گفت و گوئی
 ترا از خویشتن خود شرم آید * که هر جائی دروغی گفته باشد
 بپا استادن و بر خواندن تو * سراسر ریزد آب از همه رو
 فروتا باشدت این آب در جوی * چه رفتی آب بوی رویش شدی اوی 380
 تقاضا کردنش دشوار کار است * خرد را زین گمان زیرا که خار است
 بمدحی هیچکس مکشای لب را * مرتجان خاطر معنی طلب را
 نه همچون شاعران یاوه گوئی * که دست از آبروی خود بشوئی
 ز معنی جان ایشانرا خبر نیست * سخنهایش بغیر از سیم وزر نیست
 چه میخواهند از بن بیهوده گفتن * چه می یابند از بن خر مهره سفتن 385
 امیران کلامند اهل اشعار * خدایشان توبه بدهد از بن کار
 امانم داد چندان چرخ گردون * که گفتم¹ این مبارک در مکنون
 شبی همچون دل ناشاد تیره * دو چشم از کار گیتی مانده خیره
 شده در پرده ماه عالم² فروز * کشیده شب نگین در عالم روز
 همه در خواب و من بیدار مانده * خرد در کار جسم از کار³ مانده 390
 یقین کردم نظر در ظلمت و نور * ز جام فکر جانم گشت مخمور
 گلی بودم بمشرق که بمغرب * گلی برتر ز اجرام کواکب
 روانم نکته باریک میدید * اگرچه در شب تاریک میدید
 بدیدم عالم آباد و خرم * درو جمعند ارواحی مكرم
 همه کردند ترک خانه گل * نهاده روی جان در عالم دل 395
 چنان گفتم بآن ارواح باهوش * که ای پاکان بار افکنده از نوش
 که هستید اینچنین جاوید زنده * همه بار فنا از خود فکنده
 گلی بگذاشته نوری گریده * شبی بگذاشته صبحی دمیده

¹ В ркп. сверху слова *گفتم*, без перечеркивания его, написано (как в печатном издании), *سفتم*.

² В ркп. под словом *ماه* написано, очевидно, как вариант, *مهر* (также в печатном издании).

³ В ркп. в строчке написано *بیدار مانده*, а сверху написан другой вариант, введенный мною в настоящий текст.

- چرا مارا خبر ندهید زین حال * ز خود باما نگوئید آخر احوال
- 400 زبان حال یکسر بر کشادند * جواب ما یکایک باز دادند
- که ما در عالم باقی رسیدیم * همه پیوند زین فانی بریدیم
- بدانستیم کو¹ چیزی نیرزید * بدل مهرش کجا بایست ورزید
- بهر کامی که آنجا می برانیدیم * فراوان سال در ظلمت بماندیم
- ازینکالت چو باز آمد روانم * شده عین الیقین یکسر گمانم
- 405 خرد بر خاطر من رخت بُنهاد * ز معنی بر دلم صد چشمه بُگشاد
- همی گوئیم² و لیکن نشنوی تو * که اندر خواب غفلت بوده تو
- یکی با خویشتن اندیشه کردم * در آن اندیشه معنی پیشه کردم
- که این معنی بر ایشان چون گذارم * پس از من تا بماند یادگارم
- هر آنکس کو ازین معنی خبر داشت * مرورا اینچنین مُهمل نه بُگذاشت
- 410 بکار آورد در خاطر خرد را * بنظم و نصیر پیدا کرد خود را
- میان خلق نامش کرده جاوید * بدانائی شده روشن چوخورشید
- مرا این آرزو در دل چو برخواست * روانم اینچنین معنی بیاراست
- بجز چشم من اورا کس ندیده * نه دست هیچکس بروی رسیده
- نهادم این کتاب روح پرور * کشادم بر دل اهل خردور
- 415 بشعر خوب و شیرین جانفزائی * بحکمت در سخن معجز نمائی
- کسی را راه نئمود این هدایت * همین دفتر گواهِ من کفایت
- چو دریائی که باشد موج او جوش * چو عالی آسمانی پر ز دأوش
- مهرین را روشنائی نامه نامست * خرد را روشنائی زین کلامست
- بسال چار صد شصت و سه بر سر * که هجرت کرده بود آن روح پرور
- 420 محمد آنکه از ما باد خوشنود * که مارا رهنمائی جنت او بود
- رسیده جرم او را اوج ماهی * گرفته در چل مه پادشاهی
- مه شوال در روز نخستین * قران اختران در برج شاهین
- که کردم ختم این فرخنده دفتر * برون آوردم این پاکیزه گوهر
- بیک هفته رسانیدم بآخر * مقالات مقدس را بظاهر
- 425 بسی گفتند اشعار دل آویز * بسی کردند در معنی شکر ریز
- کس این معنی چو در خاطر نیاورد * اگر آورد اندر دل نیاورد
- خداوندا که این نوباوه بکر است * ز من زاد ست اورا دایه فکر است

¹ В ркп. против размера.

² В ркп. همین گویم.

ЗКВ, V.

گفتار بیست و دوم اشارت بمناجات

- خداوندا مرا توفیق دادی * دری معنی برویم برگشادی
 بده بحر دلم را آب رحمت * فروباریده باران حکمت
 چنین گنج از کجا اندازه دارد * که جان عاشقان را تازه دارد 430
 سپاس و شکرت ای دانای ذوالمن * که بکر تازه پیدا کردی از من
 بصد پابه مرا زینت فزودی * ره تجرید و تحقیقم نمودی
 اگر سهوی برفت از من عفو کن^۱ * درپده پرده کارم رفو کن
 ز جود خویشتن بر ما بو بخشای * مرا از لطف راه راست بنمای
 نگه دارم توئی دانای الحق * زبانم پوش مرحق را ز ناحق 435
 اگر بهرانی از سیلِ حواسم * بُود در ره نمونی صد سپاسم
 نگه دارم توئی دانای برحق * ز بان بنده را از کفر و ناحق
 خرد در خاطر من ریخت ز نگار * خطارا بر زبان بنده مگذار
 ز سر عشق واقف شد زبانم * شده عین الیقین یکسر گمانم
 ز دست مکر (و) غوغای شیاطین * اغثنی یا غیث المستغیثین 440
 ایانا ناصر تو در راه خداوند * امید رجتم با خویش پیوند
 بدین نادانی و عجزم بو بخشای * مرا از فضل راه راست بنمای
 امیدم هست همراهی مردان * ازین امید نومیدم مگردان
 تمام یافت این نسخه شریف معتبر سید ناصر خسرو قدس سره العزیز
 روشنائی نامه بدست خط فقیر الحقیر سراپا تقصیر سید شهزاده محمد بن سید قرخ
 شاه در بیست و هفتم ماه ربیع الاخریوم سه شنبه سنه ۱۳۲۷ مطابق سال مرغ
 امید از خوانندگان و ناظران هر عصری آنست که سهو خطا که رفته باشد عفو
 نمایند و راقم را بدعای خیر یاد نمایند

۴ ۴ ۴

Прим. После сдачи настоящей статьи в набор мною было получено тегеранское издание стихотворений и некоторых трактатов Н.-Хосрова. Издание имеет два заглавия: одно очень подробное — на обложке, а другое на заглавном листе, более короткое:

دیوان قصاید و مقطعات حکیم ناصر خسرو و بضمیمه روشنائی نامه

سعادت نامه و رساله ای بنثر با فهرست اعلام و تعلیقات... ۱۳۰۴ — ۱۳۰۷

Об этом издании надеюсь сообщить в другом месте, так как здесь я лишен возможности это сделать по причинам типографским [Переверстка статьи была невозможна и примечание автора печатается в сокращении. *Ред.*].

Ташкент.

А. Семенов.

^۱ В ркп., повидимому, ошибочно رفو کن.